

καὶ ὡσπερ τὰ Δαιδάλου φασὶν ἢ τοὺς Ἑφαιστου τρίποδας, οὕτως φησὶν ὁ ποιητὴς αὐτομάτους θεῖον δέσθαι ἀγῶνα, οὕτως αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον αὐταί... οὐδὲν ἂν ἔδει τοῖς δεσπόταις δούλων»).

(5) Ἐρευνῶντες τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἠθικοῦ νόμου παρατηροῦμεν διαφωνίας τιὰς, αἵτινες δύνανται νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι τὸ τῆς πράξεως ἀποτελέσμα, εἶναι τὸ κύριον πρᾶγμα. Ὁ νόμος λέγει: οὐ φονεύσεις οὔτε σεαυτὸν οὔτε ἄλλον· ἄδικον τὸ διαφθεῖσθαι ἀνθρωπίνην ζωὴν. Καὶ ὅμως κατὰ τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν τὸ Κράτος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ θανατοῖ κακούργους· καὶ ἄνθρωπος δύνανται νὰ φονεύῃ ἄνθρωπον ἀμυνόμενος. Οὐδὲ τὸ ἐν πολέμῳ φονεῦσθαι εἶναι ἀξιόμεινον· εἶναι δικαίωμα ἔθνους τίνος νὰ μύνηται ἐπιβουλεύμενον ἢ νὰ ἐπιπίπτῃ κατ' ἄλλου ἔθνους ἐπιβουλεύοντος. Ἡ αὐτοκτονία ὑπὸ πάντων κατακρίνεται ὡς ἄδικον, καὶ ὅμως δὲν κατακρίνομεν τὸν Ἑλβετὸν ἥρωα Ἀρνόλδον von Winkelried (1386), ὅστις προεβάλετο τὸ στήθος πρὸς τὰ ἐχθρικά δόξατα, ὅπως διανοίξῃ δρόμον εἰς τοὺς ἑαυτοῦ ἑταίρους.

Ὁ νόμος λέγει: μὴ ψεύδου. Ἀλλὰ δὲν θεωρεῖται ἀμάρτημα, οὔτε ἂν ὁ ἰατρὸς ἀπατᾷ τοὺς νοσοῦντας πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, οὔτε ἂν ὁ στρατηγὸς παραπλανᾷ τὸν πολέμιον, οὔτε ἂν ὁ δικαστὴς οὐχὶ πάντοτε λέγει τὴν ἀλήθειαν πρὸς τὸν φονέα, ὃν θέλει νὰ ἐξελέγῃ.

Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν ἀπαγορεύονται τρόποι τοῦ πράττειν ἔχοντες βλαβερὰ ἀποτελέσματα. Πάντες δ' ἐμφανίζουσι μορφὰς ἐνεργείας, αἵτινες ἐμβάλλουσιν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν. Καὶ ὅμως οἱ αὐτοὶ οὗτοι τοῦ πράττειν τρόποι ἐπιτρέπονται ἐνίοτε, διότι προδήλως τὰ ἐξ αὐτῶν συνήθως προσδοκώμενα ἀποτελέσματα δὲν ἐπέρχονται, ἢ διότι ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν αὐτῶν θὰ εἶχεν ἔτι σπουδαιότερα ἐπακολουθήματα ἢ ἢ τοῦ νόμου ἀθέτησις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νομίζω ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τῶν ἠθικῶν διακρίσεων ὁ ἔσχατος λόγος κεῖται ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν, ἅτινα πράξεις τινὲς τείνουσι νὰ παράγωσι. Τοιαῦται πράξεις, ἐπειδὴ ἔργῳ τείνουσι νὰ παράγωσιν ἢ νομίζονται ὅτι παράγουσιν ἀποτελέσματα διωκτὰ τοῖς ἀνθρώποις, θεω-

ροῦνται ἀγαθαὶ ἢ δίκαιαι καὶ ἐπιτάττονται ὡς καθήκοντα, ἐνῶ αἱ τοῦτων ἐναντία καταδικάζονται καὶ ἀπαγορεύονται. Τὸ ἀποτέλεσμα ἢ τὸ τέλος ἢ ὁ σκοπός, ὃν πράξις τις τείνει νὰ πραγματώσῃ, ὀφείλει ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει νὰ εἶναι ὁ προσποιῶν εἰς ταύτην τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀξίαν. Τὸ τέλος τοῦτο ἢ ὁ σκοπὸς παρῶρμησεν οὕτως ἢ ἐκείνως τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκτιμᾷ, καθ'ὃν τρόπον ἐκτιμᾷ. Τοῦτο δ' ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ λόγος ἢ ἡ ἀρχὴ ἢ ὁ κανὼν ἢ τὸ κριτήριον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἠθικότης εἶναι μέσον πρὸς σκοπὸν τινα· τὸ ταύτης λυσιτελές ἢ σκόπιμον εἶναι κανὼν αὐτῆς.

6. Τελολογικαὶ Σχολαί.—Τὴν δόξαν ταύτην, καθ'ἣν τὸ λυσιτελές ἢ σκόπιμον τῆς ἠθικότητος εἶναι ὁ λόγος αὐτῆς, ἄς καλῶμεν *τελολογικὴν*¹⁾). Κατ' αὐτὴν πράξεις καλαὶ ἢ δίκαιαι εἶναι αἱ τείνουσαι νὰ παράγῃσιν ἀποτελέσματα ἢ νὰ ἐπιτελῶσι σκοπὸν τινα. Ἐνταῦθα δ' ὡς εἰκὸς ἀναφέρεται τὸ ζήτημα: τίς ὁ σκοπὸς ἢ τί τὸ τέλος, ὅπερ ἡ ἠθικότης ἐκπληροῖ ἢ ἐπιζητεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ; Ἄλλοι ἄλλως ἀποκρίνονται.

(1) Ἡ ἠθικότης ἐπάγεται ἡδονὴν ἢ εὐδαιμονίαν· τὸ ὅτι πράξις τις εἶναι ἡδονῆς παρεκτικὴ, τοῦτο ποιεῖ τὴν πράξιν ἀγαθὴν. Δυνάμεθα λοιπὸν τὴν δόξαν ταύτην νὰ ὀνομάσωμεν *ἡδονικὴν* ἢ δόξαν τῶν ἡδονικῶν²⁾). Κατ' αὐτὴν αἱ πράξεις εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαί, καθ' ὅσον τείνουσι νὰ παράγῃσιν ἡδονὴν ἢ λύπην.

Ἄλλ' ἐρωτῶμεν, ἡδονὴν τίνος; Ἐμοῦ ἢ τῶν ἄλλων; (α') ἔμοῦ, λέγουσὶ τινες. Πράξεις εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαί, διότι τείνουσι νὰ μὲ καταστήσωσιν εὐτυχῆ ἢ δυστυχῆ. Αὕτη δ' εἶναι ἡ

1) Παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν τέλος σημαίνουσαν σκοπὸν. Ἐν τῇ ἀγγλικῇ γλώσσῃ γίνεται χρῆσις τοῦ ἐκ τῆς λατινικῆς λ. utilis κατασκευασθέντος ὄρου utilitarian (school), ἐν τῇ γερμανικῇ τοῦ utilitaristische (Schule) καὶ ἀναλόγως καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Καὶ ἡμεῖς θὰ ἠδυνάμεθα τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος δόξαν νὰ ὀνομάσωμεν ὠφελιμοκρατικὴν. Ἄλλ' ἐπειδὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ ὄρος οὗτος ἐτέθη ἐπί τινος ἰδιαιτέρας τροπῆς ἢ φάσεως τῆς θεωρίας ταύτης, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως ἀποδεχόμενοι τὴν ὑπὸ τοῦ Paulsen εἰσαχθεῖσαν χρῆσιν θὰ μεταχειριζώμεθα τὸν ὄρον *τελολογικός*.

2) Ἡ θεωρία αὕτη συχνὰ καλεῖται καὶ εὐδαιμονικὴ.

φίλαυτος ἢ ἀτομικὴ ἡδονικὴ θεωρία (egoistic or individualistic hedonism). (β') Οὐχί, λέγουσιν ἄλλοι πράξεις τινὲς εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ καθ' ὅσον τείνουσι νὰ ἡδύνωσιν ἢ νὰ λυπῶσιν ἄλλους. Αὕτη δ' εἶναι ἡ **φιλάλληλος** (altruistic) ἢ **καθολικὴ** (usiversalistic) **ἡδονικὴ θεωρία**¹⁾.

(2) Κατ' ἄλλους τελολογικοὺς ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος εἶναι οὐχὶ ἡδονὴ ἢ εὐδαιμονία, ἀλλ' ἡ τῆς ζωῆς σωτηρία, «ἢ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια», ἢ εὐπραξία, ἢ ἀνάπτυξις, ἢ πρόοδος, ἢ τελείωσις, ἢ πραγμάτωσις. Τοὺς τῆς σχολῆς ταύτης θιασώτας δυνάμεθα νὰ καλῶμεν «ἐναντίους τῶν ἡδονικῶν» ἢ κατὰ τὴν θετικὴν αὐτῶν ἀποψιν «ζωτικούς», «τελεωτικούς» «τελεσιουργικούς» ἢ **ἐνεργητικούς**²⁾. Οἱ ἐνεργητικοὶ ἢ τελεσιουργικοὶ ἐκείνας τῶν πράξεων νομίζουσιν ἀγαθὰς, αἵτινες τείνουσι νὰ σφῶσιν καὶ νὰ πέργάζωνται τελειότερον τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ὅπως δ' ἀνωτέρω, καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν: α') **τὴν φίλαυτον ἢ ἀτομικὴν ἐνεργητικὴν θεωρίαν**, καὶ β') **τὴν φιλάλληλον ἢ καθολικὴν**

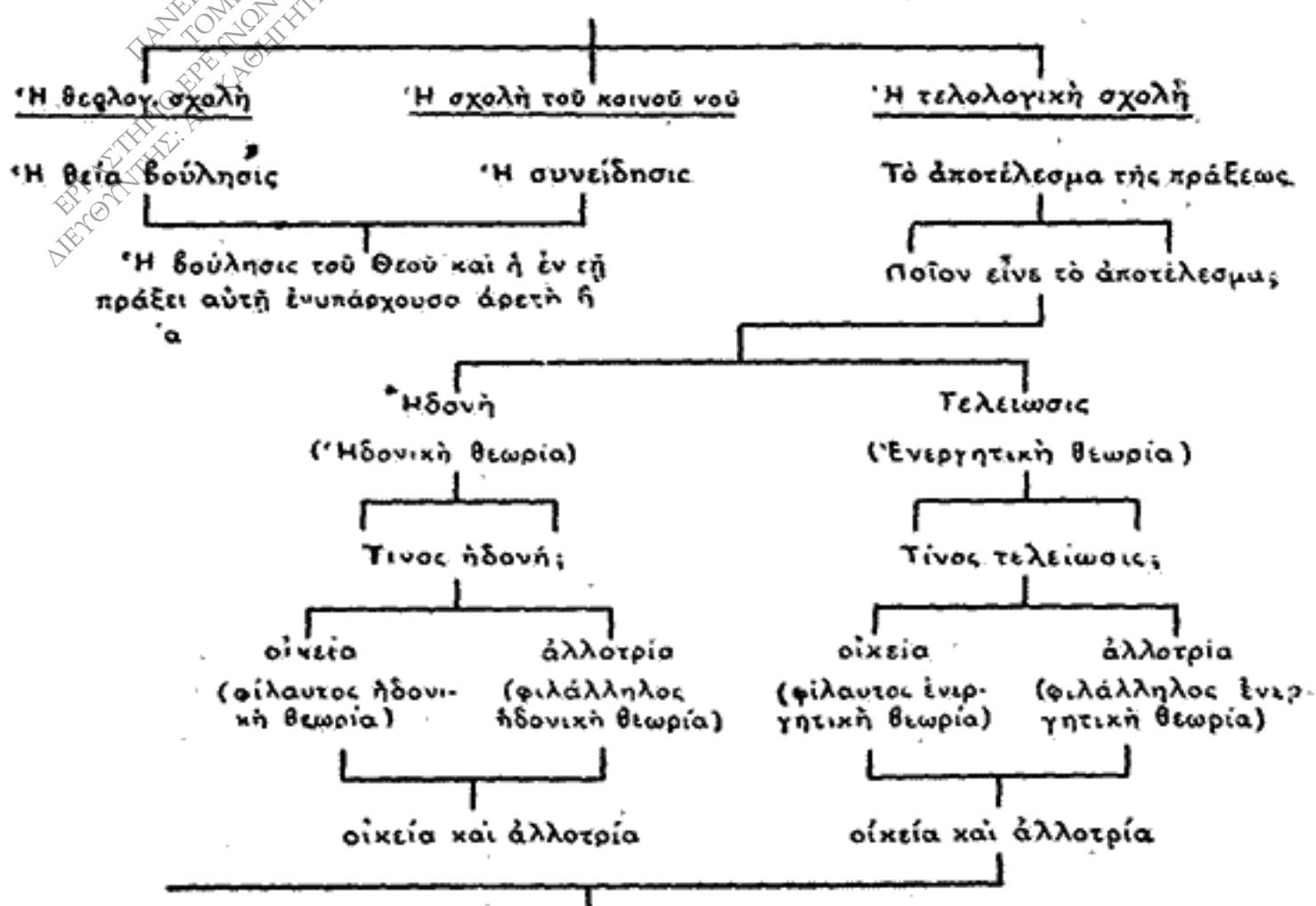
1) Ἡ ὑπὸ τοῦ J. St. Mill καλουμένη ὠφελιμοκρατικὴ. Τοῦ Mill ἡ ὠφελιμολογία εἶναι καθολικὴ ἡδονικὴ διδασκαλία. Τὸν γενικὸν ὅρον ἐφαρμόζει οὗτος εἰς ἴδιον εἶδος καὶ ταυτίζει τὸ ὠφελιμοκρατικὸν δόγμα πρὸς ἰδιαιτέραν αὐτοῦ φάσιν. Διὰ τούτου δὲ τὸν λόγον προτιμῶμεν, ὡς προείπομεν, τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου «τελολογία». Ὁ ὅρος «ὠφελιμολογία», ὡς ἐκδέχεται αὐτὸν ὁ Mill, σημαίνει παρὰ τοῖς πλείστοις τὴν καθολικὴν ἡδονικὴν θεωρίαν, ἥτις βεβαίως δὲν εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ τελολογικὴ ἐκδοχὴ.

2) Ὅστις ὅρος ὑπὸ τοῦ Paulsen εἰσήχθη (Energisten) παρὰ τὴν ἑλληνικὴν λ. ἐνέργεια (πρβλ. Ἀριστοτ. Ἠθικὰ Ν. 1099 β 26 εἴρηται γὰρ ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ποιᾷ τις. 1100 α 14 ἢ τοῦτό γε παντελῶς ἔστοπον, ἄλλως τε καὶ τοῖς λέγουσιν ἡμῶν ἐνεργειᾶν τινὰ τὴν εὐδαιμονίαν; 1100 β 12 περὶ γὰρ οὐδὲν οὕτως ὑπάρχει τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων βεβαιότης ὡς περὶ τὰς ἐνεργείας τὰς κατ' ἀρετὴν. αὐτ. ββ εἰ δ' εἰσὶν αἱ ἐνέργειαι κύριαι τῆς ζωῆς, καθάπερ εἶδομεν, οὐδεὶς ἀνένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος. 1101 α 14 τί οὖν κωλύει λέγειν εὐδαιμόνα τὸν κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα; κτλ.). Οἱ τῆς θεωρίας ταύτης ὑπέρμαχοι καλοῦνται ὑπὸ τινῶν καὶ εὐδαιμονικοί. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα εὐδαιμονία παρ' ἄλλοις καὶ παρ' Ἀριστοτέλει, ὡς δηλοῦσι τὰ παρατεθέντα παραδείγματα, σημαίνει τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν. Ἡ δὲ διάφορος σημασία, ἣν τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχει παρὰ πολλοῖς συγγραφεῖσι, γίνεται συχνακίς αἰτία συγχύσεως.

ἐνεργητικὴν θεωρίαν. Κατ' ἐκείνην μὲν τῆς ἀρετῆς τέλος εἶναι ἡ σωτηρία, ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, κατὰ ταύτην δὲ ἡ σωτηρία, ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τοῦ βίου τοῦ γένους.

7. **Συγκεφαλαίωσις.** Ἐν τῷ κάτωθι πίνακι πειρώμεθα νὰ συνοψίσωμεν τὰς ἐν τῷδε τῷ κεφαλαίῳ μνημονευθείσας ἠθικὰς θεωρίας : 1).

Τί πράξιν τινα ποιεῖ δικαίαν ἢ ἄδικον :

Ἡ θεολογικὴ τελολογικὴ σχολή : Πράξις τις εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, διότι ὁ θεὸς θέλει ταύτην, καὶ θέλει ταύτην ὁ θεὸς ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς.

1) Αἱ θεωρίαι αὗται οὐδόλως, καθὰ συνήθως νομίζεται, ἀντίκεινται κατ' ἀνάγκην πρὸς ἀλλήλας. Αἱ κρίσεις: πράξις τις εἶναι δικαία ἢ ἄδικος. Διότι ἡ συνείδησις λέγει μοι τοῦτο, καί: πράξις τις εἶναι δικαία ἢ ἄδικος ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων, ἅτινα ἐπιδιώκει, δὲν ἀποκλείουσι ἀναγκαίως ἀλλήλας. Δύνανται ἀμφότεραι νὰ συναληθεύωσι. Ὅμοιος αἱ κρίσεις: πράξις τις εἶναι δικαία ἢ ἄδικος, διότι ὁ θεὸς θέλει τοῦτο, καί: πράξις τις εἶναι δικαία ἢ ἄδικος, διότι τὰ ἀποτελέσματα ποιοῦσιν αὐτὴν τοιαύτην, δύνανται εὐκόλως νὰ συμβιβάζωνται. Πρβλ. κεφ. V, § i, 11, 12.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ¹⁾

Πρὶν διαλάβωμεν περὶ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ διατυπωθέντων προβλημάτων, ἄς ἐρευνήσωμεν ἀκριβέστερον τὴν θεμελιώδη ἡμῶν. θέσιν, καθ' ἣν ἡ τῶν πράξεων ἠθικὴ ἀξία ἔχει τὴν ἐσχάτην αὐτῆς ἐξάρτησιν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν, ἅτινα αὐταί τείνουσι φυσικῶς νὰ παράγωσιν, καὶ ἄς ἐξετάσωμεν ἐνστάσεις τινάς, αἵτινες δυνατὸν νὰ προφέρωνται κατ' αὐτῆς.

1. **Συνειδήσεις καὶ τελολογία.** — Λέγοντες ὅτι ὁ σκοπός, εἰς ὃν ὑπουργεῖ ἡ ἠθικότης, εἶναι ἡ βάσις αὐτῆς ἢ ὁ ὑπαρκτικὸς λόγος, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ πράττων ἔχει πάντοτε σαφῆ ἐν τῇ συνειδήσει τὸν σκοπὸν ἢ τὸ τέλος)². Ἐν τῷ περὶ συνειδήσεως κε-

1) Ὑπέρμαχοι τῆς τελολογικῆς θεωρίας εἶναι: Ὁ Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ καὶ Νικομάχεια. *Butler*, Sermons upon Human Nature. *Hutcheson*, Inquiry into the Original of Our Ideas of Virtue and Beauty. *Hume*, Inquiry concerning the Principles of Morals. *Paley*, Moral Philosophy. *Mill*, Utilitarianism, κεφ. II. **Σπένσερος**, Data of Ethics, κεφ. I. *Stephen*, Science of Ethics, κεφ. I. & VII. *Jhering*, Der Zweck im Recht, τομ. II, σελ. 95 κ. ε. *Wundt*, Ethik, μερ. III, κεφ. II-IV. *Paulsen*, Ethik. *Sutherland*, The Moral Instinct, ἰδίᾳ τομ. II, σελ. 32 κ. ε. καὶ πάντες οἱ ἐν ταῖς δυοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις προμνημονευθέντες σοφῆ. Ἀντίπαλοι δὲ τῆς τελολογικῆς ἐκδοχῆς εἶναι: ὁ **Κάντιος**, *Metaphysik der Sitten*, *Lecky*, History of European Morals, κεφ. I. *Bradley*, *Ethical Studies*. *Martineau*, Types, τομ. II. **Σπένσερος**, *Social Statics*, πρώτη ἐκδοσις. *Wentscher*, Ethik κτλ.

2) Πρὸς. *Stephen*, The Science of Ethics, κεφ. IV, II, «The Moral Law». Πρὸς. ἀνωτέρω, σελ. 61 σημ. 2.

φαλαίῳ παρεστήσαμεν ἤδη, ὅτι ὁ πράττων ἐκφέρει κρίσιν περί τινος πράξεως ἄμέσως ἢ ὀρμεμφύτως οὕτως εἶπειν, ὅτι ὀνομάζει τὴν πράξιν δικαίαν ἢ ἄδικον, διότι ἡ συνείδησις λέγει εἰς αὐτὸν οὕτω. Δυνατὸν νὰ μὴ ἔχη ἐπίγνωσιν τοῦ ὠφελίμου τῆς πράξεως, ἢν ἐπιδοκιμάζει ἢ συναισθάνεται ἑαυτὸν ὑπόχρεον νὰ ποιήσῃ. Διὰ δὲ τῆς ἡμετέρας θεωρίας οὐδόλως διατεινόμεθα, ὅτι οὗτος ἐπιτελεῖ πράξεις ἔνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ἡθικαὶ πράξεις δὲν προέρχονται ἀναγκαίως ἐκ τῆς τοῦ πράττοντος συνειδητῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ παραγάγῃ ἀποτελέσματα τινά. Ἐθίλομεν μὴ ἔχοντες συνείδησιν τῆς ὠφελείας τοῦ ἐσθίειν μηδ' ἐπιζητοῦντες τὴν συντήρησιν τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀπλῶς διότι πεινώμεν. Δυνάμεθα δ' ὅμως, μᾶλλον δ' ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ θρέψις παράγει καλὰ ἀποτελέσματα καὶ οὗτος εἶναι ὁ λόγος τοῦ ὅτι τρεφόμεθα¹). Οὐδαμῶς δ' ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας ἡ ἀπόφανσις, ὅτι ὀνομάζομεν τὴν κλοπὴν ἄδικον, διότι συναισθανόμεθα ὅτι εἶναι ἄδικον ἢ διότι ἡ συνείδησις λέγει ἡμῖν οὕτω, καὶ ἡ πρότασις: τὸ κλέπτειν εἶναι ἄδικον ἔνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει δίδομεν τὸν *ψυχολογικὸν* λόγον τοῦ ἀδίκου τῆς πράξεως, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τὸν *πραγματικόν*.

Εἶναι τόσο ἐύκολον καὶ τόσο δύσκολον ἐπὶ τέλους νὰ ἐρμηνεύσωμεν διὰ τί ποιοῦμεν τινὰς πράξεις δίχα συνειδήσεως τῆς ὠφελείας αὐτῶν, διὰ τί συναισθανόμεθα ὅτι ὀφείλομεν νὰ διώκωμεν τρόπους τινὰς διαγωγῆς, ὧν ὁ σκοπὸς ἀποβαίνει ὠφέλιμος χωρὶς νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς σκοπιμότητος αὐτῶν, ὅσον εἶναι καὶ τὸ νὰ εἴπωμεν διατί τὰ ζῷα συναισθάνονται ὅτι παρορμῶνται νὰ ποιῶσι ταῦτα ἀκριβῶς, ἅτινα ὀφείλουσι νὰ ποιῶσι πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ἔχωσι τινὰ γνῶσιν τοῦ, διὰ

1) Πρὸλ. Williams, A Review of Evolutional Ethics, σελ. 326 κ.ε
 "Ορα Butler, Human Nature. «Ρητέον πρὸς τούτους ὅτι, καθὼς τις ἀνευ ἐλλόγου πεποιθήσεως περὶ τοῦ πεθητοῦ τῆς ζωῆς συντηρεῖ βεβαίως αὐτὴν πικρορμώμενος ἀπλῶς ἐκ τῆς πείνης, οὕτω πολλάκις οἱ ἄνθρωποι πράττοντες ἀπλῶς ἐξ εὐλαθείας πρὸς τὴν ἰδίαν δόξαν, χωρὶς νὰ φροντίζωσι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τῶν ἄλλων συντελοῦσιν εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθόν».

τῶν ὀρμῶν τούτων πραγματοποιμένου τέλους ἢ σκοποῦ. Αἱ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει γινόμεναι ἀπόπειραι πρὸς ἐξήγησιν τῆς κατ' ἐπίφασιν ταύτης προκαθεστῶσης ἁρμονίας εἶναι λίαν παρεμφερεῖς πρὸς τὰς γενομένας πρὸς ἐξήγησιν τῆς πρώτης. Κατὰ τινὰς μὲν ὁ θεὸς ἐνέφυσε παραστάσεις τινὰς καὶ συναισθήματα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ πτηνοῦ, ὅπως πράττει, ὅ,τι πράττει. Γινώσκει τὸ πτηνὸν τί ὠφελεῖ ἑαυτό, διότι ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ γνωστικὴν τινὰ δύναμιν. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπλῶς ἀποφαίνονται ὅτι τὰ ὀρμώμεντα εἶναι σύμφυτοι δυνάμεις τοῦ κατὰ τινὰ λυσιτελεῖ τρόπου πράττειν. Καὶ ἄλλοι ἐρμηνεύουσιν αὐτὰ ὡς ἐπακολουθήματα μακρᾶς ἀναπτύξεως, ὡς προϊόντα ἀνεκλίξεως· ἀλλὰ πάντως ἢ τοῦ ὀρμώμεντου ὠφέλεια ἐμολογεῖται ὅτι εἶναι ὁ λόγος τοῦ ὅτι τὸ ζῶον κέκτηται τοῦτο.

Τὸ ὅτι ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει ὠφελίμους πράξεις χωρὶς νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τοῦ ὠφελίμου αὐτῶν, ἐρμηνεύεται, ὡς εἶδομεν ¹⁾ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Κατὰ τινὰς ὁ θεὸς ἔδωκεν ἡμῖν δεξιότητα, δι' ἧς ἀμέσως ἀνακαλύπτομεν τὰς ὠφελίμους πράξεις²⁾. Ἄλλ' ἡμεῖς προτιμῶμεν νὰ λέγωμεν, ὡς καὶ πρότερον εἶπομεν, ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ἐπιγέννημα ἀναπτύξεως καὶ συναυξάνεται μετὰ τοῦ περιέχοντος. Τὸ γένος διδάσκεται διὰ τῆς ἐμπειρίας, ὅτι πράξεις τινὲς βίον εὐδαίμονα ἅμα καὶ εἰρηνικὸν καθιστῶσιν ἀδύνατον, ἐνῶ ἄλλαι τείνουσι νὰ παραγάγωσι σχέσεις ἁρμονίας, εὐδοκίας καὶ ἀγαθῆς προαιρέσεως, ὥστε κατὰ μικρὸν ἀναπτύσσεται ἠθικὸς κώδιξ, ὅστις κατὰ τι τοῦλάχιστον τείνει εἰς σωτηρίαν ἢ εὐδαιμονίαν ἢ εἰς τι τοιοῦτον τέλος. Οἱ τρόποι οὗτοι τοῦ πράττειν, οἵτινες ὀφείλουσι στεργῶς νὰ ἐμπεδῶνται, γίνονται ἔξεις ἢ ἐθίσματα, συνάπτονται δὲ μετ' αὐτῶν τὰ ἀνωτέρω μνη-

1) Πρὸς κ.σφ. II,

2) Οὕτως ὁ *Hutcheson* λέγει: «Συναισθήματά τινὰ καὶ πράξεις ἐπιγινώσκονται εὐθέως καὶ κατ' ἐνόρασιν ὡς ἀγαθὰ· ἔχομεν φυσικὴν τινὰ συναίσθησιν τοῦ ἀμέσως ἀρίστου, καὶ αὕτη εἶναι ἕδηγός θεῖαν καὶ ὑπὲρ φύσιν ἔχων τὴν καταγωγὴν. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ συναισθήματα καὶ αἱ πράξεις ἔχουσι κοινὸν χαρακτήρισμα — τὴν τάσιν πρὸς τὴν εὐτυχίαν». Πρὸς κ.σφ. καὶ *Paley*, *Moral Philosophy*

μονευθέντα συναισθήματα—ἅπαντα ὁμοίως ἀπὸ τοῦ φόβου τῆς ἐκδικήσεως μέχρι τοῦ καθαροῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος. Διὰ δὲ τῶν συναισθημάτων τούτων, ἅτινα εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἔντονα καὶ εὐχερῶς δεσμεύουσι καὶ κατέχουσι τὴν προσοχήν, ἀφανίζεται ἐκ τῆς συνειδήσεως ὁ ἀληθινὸς σκοπὸς τῶν ἠθικῶν νόμων. Μηδεὶς τῶν ὄντων νομίσθη, ὅτι αἱ πρωτογενεῖς κοινωνίαι ἐσοφίσθησαν καὶ ἐξεῦρον τὰ δυνατὰ ἀποτελέσματα πράξεων τινῶν καὶ εἶτα διὰ κοινοβουλευτικοῦ οὕτως εἰπεῖν ψηφίσματος καθώρισαν ἴδιόν το τέλος ἢ σκοπὸν. Ἐνθάδε, φρονῶ, νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος εἶχεν ἰκανὴν αἴσθησιν, ὥστε νὰ ἐξευρίσκη πότε αὐτὸς ἐβλάπτετο καὶ πότε ἐβλάπτεν ἄλλους, καὶ ὅτι ἕκαστος, ὅπως καθ' ὅλου ζῆ, ὤφειλε νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἄλλων. Οὐχὶ δ' ἐν μιᾷ ἔμαθον ἡμέρα οἱ ἄνθρωποι νὰ προσαρμόζωνται πρὸς τὸ περιέχον, καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς νῦν χρόνοις τῶν φώτων καὶ τῆς παιδείας πόρρω ἀπέχουσι τοῦ νὰ ποιῶσι τελείως τοῦτο.

Ἡ ἔνστασις λοιπόν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἕκαστοι δὲν ἔχουσι πάντοτε συνείδησιν τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ἠθικῶν διακρίσεων,¹⁾ οὐδόλως καθάπτεται τῆς ἡμετέρας θεωρίας. Δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ τὴν ἀμεσότητα, μεθ' ἧς ἐκφέρονται αἱ ἠθικαὶ κρίσεις, καὶ τὴν τοῦ πράττοντος ἀγνοίαν περὶ τοῦ τέλους ἢ σκοποῦ, ἐφ' οὗ ὁ νόμος στηρίζεται.

2. Κατηγορικαὶ καὶ ὑποθετικαὶ προστακτικαί.—Ἰσχυρῶς πρὸς τὴν ἔνστασιν ταύτην εἶναι συνεξευγμένη ἡ ἔνστασις, καθ' ἣν ἡ τελολογικὴ θεωρία δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἀπόλυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ νόμος, λέγουσιν, ἐπιτάττει κατηγορικῶς ἢ ἀπολύτως: πράττε τοῦτο, μὴ πράττε ἐκεῖνο, καὶ προφανῶς ἀδιαφορεῖ παντάπασιν περὶ τελῶν ἢ ἐπακολουθημάτων ἢ ἐμπειρίας. Πρὸς ταῦτα ἀποκρινόμεθα πρῶτον μὲν· διὰ τὴν καλουμένην κατηγορικὴν προστακτικὴν εἶναι ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις τοῦ ἐν ἡμῖν συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, ὅπερ κελεύει ἐπιτακτικῶς, καὶ ὅτι ἐρμηνεύσαντες τὸ συναισθημα τοῦτο, ἠρμηνεύσαμεν καὶ τὴν κα-

1) Πρβλ. τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς τοῦ Σπενσέρου Social Statics

τηγορικὴν προστακτικὴν. Ἐπειτα ἡ τελολογικὴ ἐκδοχὴ ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ καὶ διευκρινήσῃ τὴν προστακτικὴν ταύτην κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ πάσας τὰς προστακτικὰς ἢ νόμους ἢ ἐντολὰς ἢ παραγγέλματα. Τῆς τελολογικῆς σχολῆς δόγμα ὑπάρχει, ὅτι αἱ πράξεις εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαί, δίκαιαι ἢ ἀδικοὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα τείνουσι νὰ παραγάγωσιν¹⁾. Κλοπὴ, ψεῦδος, φόνος, σκληρότης εἶναι ἀδίκαια, διότι παράγουσιν παντελῶς διάφορα ἀποτελέσματα ἢ τῆ χρηστότητος, εὐνοια, φιλανθρωπία κτλ. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες, ὡς πάντες οἱ ἄλλοι κανόνες, στοχάζονται σκοποῦ τινος· ἐπιτάττουσιν τινὰ πράξιν πρὸς ἐφίξιν τέλους τινός. Παραγγέλλων τι ἡμῖν ὁ ἰατρὸς διαφυποῖ κανόνας τινάς, ὧν σκοπὸς ἢ ἀποκατάστασις τῆς ἡμετέρας ὑγείας. Τὰ παραγγέλματα ταῦτα δυνατὸν νὰ ναχθῶσι εἰς ὑποθετικὸν τύπον τόνδε: ἐὰν θέλῃς νὰ ὑγιαίνῃς, πράττε τὸ καὶ τό. Καίτοι δ' αἱ προστακτικαὶ τοῦ ἰατροῦ εἶναι ἀπόλυτοι, ἀνυπόθετοι ἢ κατηγορικαί (ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Κάντιος) κατὰ τύπον, καίτοι δύνανται νὰ μὴ δικαιολογῶνται ὑπ' αὐτοῦ, ὅμως κατ' ἐννοιαν εἶναι δυνάμει ὑποθετικά. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ ρηθῇ καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν προστακτικῶν· εἶναι κατηγορικαὶ κατὰ τύπον: ὀφείλεις νὰ μὴ κλέπτῃς, καὶ ὑποθετικά κατ' ἐννοιαν: ἐὰν μὴ ἐπιθυμῇς ἐπακολουθημάτων τινῶν. Ἡ ἐντολή: οὐ κλέψεις, δὲν στερεῖται λόγου ἢ ὄρου τινός, δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀνυπόθετος ἢ κατηγορικὴ, ὡς ἐν τῇ μορφῇ αὐτῆς ἐμφανίζεται, ἀλλ' ἐμπεριέχει, ἂν καὶ οὐχὶ διαρρήδην διατετυπωμένον, λόγον τινά: διότι τὸ κλέπτειν τείνει νὰ ἐπιφέρῃ τινὰ ἀποτελέσματα.

3. **Πραγματικὰ καὶ φυσικὰ ἀποτελέσματα.**—Ἄλλὰ προβάλλεται προσέτι ἡ ἐνστάσις, ὅτι ἡ ἠθικὴ πράξις εἰς τινος ἀξία δὲν ἤρτηται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, μᾶλλον δ' ὅτι ἡ πράξις εἶναι καλὴ ἢ κακὴ ὅλως ἀσχέτως πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς²⁾. Καὶ ἂν δ' ἕνεκα ἰδίων περιστατικῶν ὁ φόνος τυράννου δύναται καθ' ὅλου νὰ ἔχῃ καλὰ ἀποτελέσματα καὶ ἡ ἐπιτέλεσις

1) Πρὸς π. χ. Mill. Utilitarianism, σελ. 9.

2) Πρὸς π. χ. Κάντιος καὶ Martineau, κεφ. II.

ἀγαθοεργίας τᾶναντία ἀποτελέσματα, ὅμως ὁ φόνος παραμένει ἀδικον καὶ ἡ ἀγαθοεργία δίκαιον¹⁾).

Ἐπιβεβαιωθέντα, ἀπαντῶμεν ἡμεῖς. Δὲν διατεινόμεθα ὅτι πράξις τις εἶναι δίκαια ἢ ἀδικος ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων, ἄπερ πραγματικῶς παράγει ἐν εἰδικῇ περιπτώσει, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων, ἄπερ φύσει τείνει νὰ παραγάγῃ. Τὸ ἀρσενικὸν εἶναι ὀλέθριον δηλητήριο, διότι φύσει τείνει νὰ ἐπιφέρῃ θάνατον. Ἐνίοτε δὲ τὸ σὺνήθες ἀποτέλεσμα δὲν ἐπέρχεται, ἀλλὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι εἶναι ἐξαιρετικόν, καὶ ἐξακολουθοῦμεν νὰ θεωρῶμεν τὸ ἀρσενικὸν ὡς θανατηφόρον δηλητήριο. Ἀπιστία, συκοφαντία, κλοπή, προδοσία καὶ φόνος φύσει τείνουσι νὰ παραγάγῃσι κακὰ ἀποτελέσματα, ὥστε εἶναι ἀδίκαια. Ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν τρόπων τούτων τοῦ πράττειν ἔγκειται τὸ βλάπτειν. Ὁ δὲ κόσμος εἶναι οὕτω διατεταγμένος, ὥστε ὀρισμένοι πράξεις νὰ ἔχῃσι κατ' ἀνάγκην ὀρισμένα ἀποτελέσματα, καὶ ἡ φύσις ἢ ἀνθρωπίνη εἶναι οὕτω πεποιημένη, ὥστε τινὰ μὲν ἀποτέσματα νὰ εἶναι ἠωκτά, τινὰ δὲ φευκτά. Εἴτε δὲ παραδεχόμεθα ὅτι ὁ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον νόμους τινάς, οὓς τηρῶν οὗτος δύναται νὰ ἐκπλήρῃ τοὺς διωκομένους σκοπούς, εἴτε παραδεχόμεθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀνεκάλυψε τούτους, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπιτελεῖ σκοπὸν τινὰ καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος εἶναι ὁ ὑπαρκτικὸς αὐτῆς λόγος.

Πρὸς δὲ τούτοις θὰ ἦτο λίαν δυσχερὲς νὰ ποδειχθῇ ὅτι ἡ τυραννοκτονία ἔχει οὐχὶ κακὰ ἀποτελέσματα καὶ ἡ ἀγαθοεργία οὐχὶ καλὰ. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι οὕτω πεπλασμένη, ὥστε κακοεργήματα, οἷος ὁ φόνος, δὲν δύνανται νὰ μὴ εἶναι βλαβε-

1) Ὁ Καρδινάλιος Newman λέγει: « Ἡ ἐκκλησία διδάσκει, ὅτι κρεῖττον εἶναι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη νὰ καταπέσωσιν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ἢ γῆ νὰ ξηρανθῇ καὶ πάντα τὰ πλήθη τῶν οἰκούντων αὐτήν νὰ ποθάνωσιν ἐκ δεινότητος λοιμοῦ ἢ μίᾳ μόνη ψυχῇ δὲν λέγω νὰ πολεσθῇ, ἀλλ' ἐν μόνον ἀνεκτὸν νὰ διαπράξῃ ἀμάρτημα, νὰ εἴπῃ ἐκούσιόν τι ψεῦδος, κίπερ οὐδένα βλάπτον, ἢ καὶ ἐν μόνον μὴδαμινὸν λεπτόν νὰ κλέψῃ ἕνευ δικαιολογίας». *Anglican difficulties*, σελ. 196. Πρὸς ταῦτα παραβλητέα τοῦ Φιχτίου ἢ ῥήσις: « Δὲν θὰ παρέθκινον τὸν λόγον μου, καὶ ἐὰν ποιῶν τοῦτο ἐσωζον τὴν ἀνθρωπότητα». Πρὸς Paulsen, *Ethik*, II, σελ. 212, σημ.

ρά. Ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐμπειρία δεικνύει ὅτι τὰ ποτελέσματα τοιοῦτου ἔργου εἶναι ὀλεθριώτατα καὶ δυσκόλως δύναται νὰ ποδειχθῇ ὅτι ἐν εἰδικῇ τινι περιπτώσει θὰ ἐλλείπωσιν. Τίς δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ φόνος τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἢ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας Ἀλεξάνδρου Π ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Καλιγόλα ὑπῆρξεν ἀγαθόν τι καὶ εὐλογία; Τίς θὰ ἐπεθύμει νὰ ζῆ ἐν κοινωνίᾳ, ἐν τῇ καὶ τυράννων ἡγεμόνων ὁ φόμος θὰ καθίστατο νόμος;

4. **Ἀπόκρισις πρὸς ὑποθετικὴν ἐρώτησιν.**—Ἀλλά, λέγει ὁ εἰς τὴν σχολὴν τοῦ κοινοῦ νοῦ ἀνήκων ἠθικός, φόμος καὶ κλοπή, καὶ ἂν φύσει ἦγον εἰς ἀποτελέσματα ἐναντία πρὸς τὰ νῦν ὑπ' αὐτῶν παραγόμενα, δὲν θὰ ἔπαυον νὰ εἶναι ἄδικα. Πρὸς ταῦτα ὁ τελολογικός θὰ πεκρίνεται: Ἐν κόσμῳ, οἷος ὁ ἡμέτερος, δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν. Καθὼς ἐνθάδε ἔχουσι τὰ πράγματα, οἱ τρόποι οὗτοι τοῦ πράττειν δὲν δύναται νὰ μὴ παράγωσιν ἀποτελέσματα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος κατακρινόμενα. Ἀλλ' ὅμως χάριν τῆς συζητήσεως παραδέχομαι τὸν ὑμέτερον ἰσχυρισμόν· θέλω δὲ πρῶτον νὰ ἐρωτήσω ὑμᾶς τι. Ἀγαθοεργία, τιμιότης, πίστις καὶ φιλαλήθεια θὰ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἀρεταί, ἐὰν ἦγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ κόσμου, ἐὰν ἦσαν λύπης καὶ ταλαιπωρίας παραίτιοι, ἐὰν κατέφθειρον τὴν ζωὴν καὶ ἐκώλυον τὴν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν τῆς ἀνθρωπότητος; Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀποδεκτόν, καὶ φαίνεται ἐκείνο; Ἐὰν φόμος, κλοπή, ψεῦδος ἔτεινον ὄντως νὰ παράγωσιν ἐναντία ἀποτελέσματα, δὲν θὰ κατεδικάζοντο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν ὁ φόμος ἦτο ζωηφόρος, οὐχὶ θανατηφόρος, δὲν θὰ ἦτο πλεόν φόμος· τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν. Ἐὰν δὲ προσέτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἦτο οὕτω πεπλασμένον, ὥστε νὰ προαιρῆται τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς, δὲν θὰ πῆται ἐπιμόνως πράξεις καθιστώσας δυνατὴν τὴν ζωὴν καὶ εὐδαιμονίαν.

5. **Ἠθικότης καὶ εὐημερία.**—Ἀλλ' ἐὰν ἡ σὴ γνώμη, λέγουσιν οἱ ἐναντίοι, ἦτο ὀρθή, ἔπρεπεν ὁ ἠθικώτατος ἄνθρωπος καὶ ὁ ἠθικώτατος λαὸς νὰ εὐημερῶσι καὶ εὐδοκιμῶσιν ἐν τῷ βίῳ. Ἀλλ' ἄρα γε συμβαίνει πάντοτε τοῦτο; μᾶλλον δὲ δὲν ἀληθεύει τοῦναντίον;¹⁾ Πρὸς ταῦτα δυνάμεθα νὰ παντήσωμεν ὅτι καθ' ὅλου

1) Gallwitz, Das Problem der Ethik in der Gegenwart.

εἰπεῖν ἢ εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους ὑπακοὴ ἀσφαλίζει τὸν βίον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ὅτι «τὰ ὀφώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος». Ἀλλὰ καθὼς τηροῦντες τοὺς κανόνας τῆς ὑγιεινῆς δυνατὸν νὰ νοσήσωμεν καὶ νὰποθάνωμεν, οὕτως ἠθικὸς ἄνθρωπος καὶ ἠθικὸς λαὸς δυνατὸν νὰπολεσθῶσιν. Ἐὰν ἐσθίειν τρεῖς νὰ συντηρῆ τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὅμως ἐσθιοντες ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσιν. Σεισμός τις δύναται νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ἠθικωτάτην κοινωνίαν, καὶ ὅμως ἡ ἠθικότης αὐτῆς ἦτο ὁ ὁδὸς τοῦ εἰρηνικοῦ καὶ εὐδαιμόνου βίου αὐτῆς.

6. **Ἀτελεῖς ἠθικοὶ νόμοι.**—Ἐὰν ἡ ὠφέλεια εἶναι τῆς ἠθικότητος τὸ κριτήριον, διὰ τί πλείστας πράξεις βλαβερὰς καὶ ἀδιαφόρους εὐρίσκομεν ἐγκεκριμένας εἰς τοὺς ἠθικοὺς κώδικας τῶν λαῶν; Διὰ τί οἱ ἄνθρωποι ἔχονται ἀπρὶξ ἐθίμων, ἅτινα, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, οὐδένα λόγον ὑπάρξεως ἔχουσιν;

Ἀπαντῶμεν: (α) Πράξεις μὲν τινες **ὑπελήφθησαν** ὅτι ἔχουσιν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καὶ οὕτω κατήντησαν νὰ προσλάβωσι κῦρος νόμου, ἀλλὰ δ' ἐνομίσθησαν ὅτι ἔχουσι κακὰ ἀποτελέσματα καὶ ἀπηγορεύθησαν. Ἄγνοια, ὡς προεργήθη, καὶ δεισιδαιμονία οὐχὶ μικρὰν ἔχουσι δύναμιν ἐν τῇ διατυπώσει ἠθικῶν νόμων. Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἦσαν πάνσοφοι καὶ ἀπροκατάληπτοι, ὁ ἠθικὸς κώδιξ θὰ ἦτο ἴσως τέλειος· ἀλλ' ἅτε ὑποκείμενοι εἰς πλάνην, δὲν δύνανται νὰ λύσωσι τὸ ἠθικὸν πρόβλημα μετ' ἀπολύτου τελειότητος. Ἡ εἰς ἀοράτους δυνάμεις πίστις ἤγαγεν εἰς πολλὰς δεισιδαιμονικὰς πράξεις, αἵτινες ὅφ' ἡμῶν μὲν θὰ ὀνομάζοντο ἀνήθικοι, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πάλαι ἀνθρώπων ἐξελήφθησαν εὐεργετικαὶ τοῦ γένους. Πολλὰι φυλαὶ πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν, ἐν οἷς ἀπεικάζεται καὶ ἀποκαταφαίνεται τῶν φυλάρχων ἡ ἠθικὴ φύσις, προσφέρουσιν ἀνθρωπίνας θυσίας, ὅπως κορέσωσι τῶν θεοτήτων τούτων τὴν πείναν, καταπραῦνωσι τὴν ὀργὴν ἢ ἐφελκῶσι τὴν εὐνοίαν¹). Τοιαῦται πράξεις, γινόμεναι ἐθισταί, περιβάλλονται τὸ κῦρος τῆς συνειδήσεως καὶ ἐμφύεται περὶ αὐτῶν

1) Πρὸς. *Paulsen*. Einleitung in die Philosophie, σελ. 256, *Spénesson*, *Inductions of Ethics*, *Williams*, *Evolutional Ethics*, *Rée*, *Entstehung des Gewissens*.